

KRZYSZTOF SIWEK
Wrocław

AMERYKAŃSKI PROJEKT UMIEJDZYNARODOWIENIA ŚLĄSKA I GRANICY POLSKO-NIEMIECKIEJ W LATACH 1945-1949

Umiejdzynarodowienie problemów terytorialnych i granicznych w Europie było niemal od początku XX w. stałym wektorem dyplomacji Stanów Zjednoczonych. W opinii amerykańskiego historyka Williama A. Williamsa zamknięta granica narodowa stanowiła dla Waszyngtonu przeszkodę w rozwoju swobodnych stosunków politycznych i gospodarczych, będących warunkiem bezpieczeństwa politycznego USA oraz poszerzania amerykańskich rynków zbytu w ramach polityki „otwartych drzwi”¹. Stąd wynikała, akcentowana w polityce zagranicznej USA, idea ustanowienia międzynarodowej wspólnoty sił i trwałego pokoju, polegająca na przełamywaniu europejskich barier narodowych na rzecz odbudowy kontynentu, jego integracji politycznej i ekonomicznej². Według Zbigniewa Brzezińskiego stanowisko USA względem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz Śląska po 1945 r. wyrażało najpełniej amerykańską gotowość do pogłębienia współpracy Polski i państw zdominowanych przez ZSRR z Zachodem³.

W polskiej historiografii powyższy problem nie wzbudzał dotąd większego zainteresowania badaczy, pomimo że zagadnienie Odry i Nysy Łużyckiej po 1945 r. znalazło już stosunkowo liczną reprezentację w pracach m.in. Tadeusza Marcza⁴, Krzysztofa Ruchniewicza i Jakuba Tyszkiewicza⁵, a także Grzegorza Straucholda⁶,

¹ W. A. Williams przedstawia krytyczne spojrzenie na temat amerykańskiej koncepcji „otwartych drzwi” i polityki europejskiej w: *The Tragedy of American Diplomacy*, New York 1962, s. 138-140, 156.

² A. Bógdał-Brzezińska, *Globalizacja polityki Stanów Zjednoczonych w latach 1945-1949*, Warszawa 2001, s. 263-269.

³ Odmowa oficjalnego uznania przez USA trwałości granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej po 1945 r. była – zdaniem Brzezińskiego – jedną z podstawowych przeszkód na drodze do osłabienia wpływów radzieckich w Europie Środkowo-Wschodniej; Z. Brzeziński, *Alternative to Partition. For a Broad Conception of America's Role in Europe*, New York 1965, s. 89-91, 123-125.

⁴ T. Marczak, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944-1950*, Wrocław 1995.

⁵ K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, *Amerykańskie projekty rewizji granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej w początkowym okresie zimnej wojny. Materiały [w:] Studia z historii najnowszej. Profesorowi W. Wrzesińskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Wrocław 1999, s. 66-85.

⁶ G. Strauchold, „To dobra granica, ale przydałby się jeszcze lewy brzeg Odry”. *Wokół dyskusji na temat polskiej granicy zachodniej w drugiej połowie lat 40. XX w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 2 LXVI (2011), s. 53-67.

Mieczysława Tomali⁷ i wcześniej również Krzysztofa Skubiszewskiego⁸ oraz Wiesława Dobrzyckiego⁹. Z opracowań obcojęzycznych na uwagę zasługują szczególnie książki Debry J. Allen¹⁰ oraz Hansa G. Lehmana¹¹, choć one także pozostawiają niedosyt w kwestii amerykańskich koncepcji polityczno-gospodarczych w Europie związanych ze Śląskiem.

Upadek imperiów wielonarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej oraz powstanie nowych organizmów państwowych w pierwszej połowie XX w. postawiły przed Waszyngtonem zagadnienie zmiany kształtu granic europejskich. Już od 1918 r. zainteresowanie USA budził zwłaszcza problem granicy polsko-niemieckiej i przynależności Śląska, determinowany wyjątkową rolą nadawaną przez amerykańską dyplomację Niemcom i Rosji (później ZSRR) w budowie europejskiego ładu pokojowego¹². Prezydent Thomas Woodrow Wilson, zapowiadający przebudowę systemu międzynarodowego zgodnie z zasadą samostanowienia i wolności narodów, zamierzał zarazem poddać kwestie graniczne pod arbitraż instytucji międzynarodowych, jak Liga Narodów¹³. Choć Stany Zjednoczone ostatecznie zrezygnowały z udziału w pracach tej organizacji, wcześniej poparły zorganizowanie na Górnym Śląsku plebiscytu pod nadzorem Komisji Międzysojusznicej¹⁴. Jednak wbrew amerykańskim założeniom, dokonane w ten sposób umiędzynarodowienie sporu o Śląsk nie zapobiegło pogłębieniu się antagonizmu polsko-niemieckiego w okresie międzywojennym¹⁵.

Ponowne zaangażowanie się Stanów Zjednoczonych, w sojuszu z Wielką Brytanią i Związkiem Radzieckim, w konflikt w Europie w latach 1941-1945 przywróciło kwestię rewizji granic i budowy nowego porządku globalnego. Choć do czasu konferencji jałtańskiej w lutym 1945 r. prezydent Franklin Delano Roosevelt odkładał rozwiązanie europejskich problemów granicznych i terytorialnych¹⁶, administracja amerykańska z uwagą przyglądała się zagadnieniom rzutuującym na przyszły kształt Europy. Świadczy o tym memorandum sporządzone dla sekretarza stanu Cordella Hulla przez jego specjalnego doradcę Leo Pasvolksy'ego w sierpniu 1943 r., przed

⁷ M. Tomala, *Zachodnia granica Polski po II wojnie światowej*, Warszawa 2002.

⁸ K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*, Poznań 1975.

⁹ W. Dobrzycki, *Granica zachodnia w polityce polskiej 1944-1947*, Warszawa 1977.

¹⁰ D. J. Allen, *The Oder-Neisse Line. The United States, Poland and Germany in the Cold War*, Westport 2003.

¹¹ H. G. Lehmann, *Der Oder-Neisse Konflikt*, München 1974.

¹² B. W. Winid, *W cieniu Kapitolu. Dyplomacja polska wobec Stanów Zjednoczonych Ameryki 1919-1939*, Warszawa 1991, s. 76-80.

¹³ W. T. Kowalski, *Zachód a Polska*, Warszawa 1984, s. 49-50.

¹⁴ B. W. Winid, *op. cit.*, s. 35.

¹⁵ Więcej na temat roli ingerencji międzynarodowej w konflikcie górnośląskim: J. Przewłocki, *Stosunek mocarstw zachodnioeuropejskich do problemów Górnego Śląska w latach 1918-1939*, Kraków 1978, s. 25-43.

¹⁶ Amerykańska wizja powojennego porządku międzynarodowego opierała się na wyeliminowaniu stref wpływów poprzez powołanie organizacji światowej, podczas gdy dyplomacja brytyjska i radziecka faworyzowały tradycyjną zasadę obrony interesów narodowych i równowagi sił; F. J. Harbutt, *Jalta 1945*, Warszawa 2012, s. 191-210.

rozpoczęciem pierwszej konferencji anglo-amerykańskiej w Quebecu¹⁷. Zostały w nim zawarte uwagi Komitetu Doradczego do Spraw Powojennej Polityki Zagranicznej, dotyczące kształtu terytorialnego powojennych Niemiec, wśród których znalazło się zagadnienie „rozporządzenia wschodnią częścią niemieckiego Górnego Śląska”¹⁸. Chodziło tutaj o obszar całego przemysłowego obszaru Górnego Śląska przeznaczony dla Polski w projekcie warunków pokojowych konferencji paryskiej w maju 1919 r.¹⁹ Teraz Komitet Doradczy wskazywał, że „źródłem problemu są polskie żądania dotyczące tej części niemieckiego Górnego Śląska” wysuwane przez rząd polski w Londynie i uzasadniane potrzebą pozyskania lokalnych zasobów surowcowych i przemysłowych, a także koniecznością skrócenia granicy polsko-niemieckiej i wydłużenia granicy polsko-czechosłowackiej²⁰. Członkowie Podkomisji Terytorialnej przy Komitecie odrzucili polskie postulaty, powołując się na strukturę narodowościową regionu, w którym tylko 44% ludności posługiwało się językiem polskim²¹, a miasta takie jak Opole stanowiły „ściśle niemieckie terytorium”. Memorandum Pasvolsky’ego przyznawało zatem Polsce tylko połowę żądanego obszaru, ale z zachowaniem całego regionu przemysłowego po stronie polskiej. Uważano bowiem, że „powinna zostać utrzymana jedność terytorium przemysłowego”²² oraz jego powiązanie z połączeniami komunikacyjnymi do Niemiec i Czechosłowacji. Tym samym amerykańska dyplomacja oceniała problem Śląska z perspektywy międzynarodowych potrzeb gospodarczych.

Zaznaczmy, że do jesieni 1943 r. Stany Zjednoczone nie podjęły żadnej decyzji związanej z kształtem przyszłych granic Polski, choć podzielały w znacznym stopniu stanowisko radzieckie²³, co zasadniczo mogło oznaczać wstępną akceptację większości postulatów terytorialnych polskiego rządu emigracyjnego wobec ziem niemieckich. Postawa prezydenta Roosevelta uległa zmianie podczas konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie na przełomie listopada i grudnia 1943 r., gdzie przyjęta została zaproponowana przez brytyjskiego premiera Winstona Churchilla formuła przesunięcia

¹⁷ L. Pasvolsky, *Boundary Problems of Germany*, Memorandum for the Secretary, 18 August 1943, FRUS *Foreign Relations of the United States. Conferences at Washington and Quebec, 1943* <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1943> (dostęp 10.09.2014).

¹⁸ *Memorandum by Mssrs. William Koren, Jr. and John O. Campbell of the Division of Political Studies*, Washington, 17 August 1943, FRUS, *op. cit.*

¹⁹ J. Przewłocki, *op. cit.*, s. 20-21.

²⁰ Postulat wcielenia do Polski Śląska Opolskiego oraz oparcia granicy polsko-niemieckiej na linii Odry znalazł się w memoriale złożonym w Waszyngtonie przez premiera W. Sikorskiego w grudniu 1942 r.; K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*, Gdańsk 1969, s. 25.

²¹ Oceny struktury narodowościowej dokonywał Wydział Studiów Politycznych przy Departamencie Stanu na podstawie niemieckiego spisu ludności z 1925 r.; *Memorandum...*

²² *Ibidem*.

²³ O zależności pomiędzy problemem wschodniej i zachodniej granicy Polski, determinowanym w dużym stopniu przez pogląd mocarstw anglosaskich, pisze G. Strauchold, *U genezy granicy polsko-radzieckiej po II wojnie światowej* [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Profesor Teresie Kulak*, pod red. W. Wrześnińskiego, M. Masnyka, K. Kawalca, Toruń 2011, s. 155-156.

terytorium Polski na zachód²⁴. Przyjęcie przez trzy mocarstwa tzw. linii Curzona jako granicy polsko-radzieckiej, oznaczające utratę wschodnich terytoriów Rzeczypospolitej na rzecz ZSRR, miało zostać „zrekompensowane” niesprecyzowanymi jeszcze nabytkami kosztem Niemiec. Stanowisko amerykańskie wyrażone przez prezydenta Roosevelta w rozmowie z premierem Stanisławem Mikołajczykiem w czerwcu 1944 r. mówiło o przekazaniu Polsce Prus Wschodnich oraz Górnego Śląska²⁵.

Politykę USA w sprawie granicy polsko-niemieckiej tłumaczyć należy dążeniem do stopniowego wyeliminowania takich podziałów ideologicznych czy państwowo-narodowych w Europie, które doprowadziłyby do powstania trwałych barier dla międzynarodowej wymiany gospodarczej²⁶. Zajmująca się planowaniem polityki wobec Niemiec Komisja Programów Powojennych przy Departamencie Stanu w memorandum z 5 sierpnia 1944 r. przedstawiła amerykańską wizję „zredukowania znaczenia granic poprzez utworzenie organizacji międzynarodowej oraz zapewnienia swobodniejszych międzynarodowych stosunków ekonomicznych”²⁷. W odniesieniu do Polski akcentowano potrzebę jej strategicznego i gospodarczego wzmocnienia poprzez przyłączenie m. in. Gdańska oraz Górnego Śląska, co miało zagwarantować stabilizację oraz zapobiec konfliktom narodowościowym. Kierując się tymi wytycznymi, Komisja wykluczyła jednak możliwość przyłączenia przez Polskę terytoriów zamieszkałych przez większość niemiecką, w tym Śląska Opolskiego i Dolnego. Z tego też powodu nie tylko kategorycznie sprzeciwiano się „cesji niemieckiego terytorium w regionie dolnej Odry”²⁸, ale podawano w wątpliwość sens angażowania się Waszyngtonu w ustalanie przebiegu granicy polsko-niemieckiej. Stany Zjednoczone planowały wówczas rozwiązać problem terytorialny poprzez podział powojennych Niemiec zaproponowany przez sekretarza skarbu Henry’ego Morgenthaua i zaakceptowany przez Roosevelta i Churchilla na drugiej konferencji w Quebecu we wrześniu 1944 r. Plan ten przewidywał włączenie do Polski nie tylko Górnego, ale także części Dolnego Śląska z linią graniczną wzdłuż Kaczawy i z Legnicą po stronie polskiej²⁹. Trwała również dyskusja nad charakterem udziału USA w administrowaniu obszarami Śląska przeznaczonymi dla Polski³⁰. Stany Zjednoczone nie były zatem przeciwne

²⁴ Koncepcja zmiany granic Polski została przyjęta podczas poufnych i odrębnych rozmów Roosevelta i Churchilla ze Stalinem; F. J. Harbutt, *op. cit.*, s. 206.

²⁵ T. Marczak, *op. cit.*, s. 21.

²⁶ Amerykański postulat liberalizacji międzynarodowych stosunków ekonomicznych po 1945 r. wynikał z priorytetowej konieczności zapewnienia USA rynków eksportowych. Obniżenie barier handlowych stanowiło kluczowy warunek uniknięcia ponownych kryzysów gospodarki amerykańskiej i światowej; A. Bógdań-Brzezińska, *op. cit.*, s. 263-269.

²⁷ *The Treatment of Germany*, Memorandum by the Committee of Post-War Programs, Washington 5 August 1944, FRUS, *Foreign Relations of the United States, Diplomatic papers 1944, General* <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1944v01> (dostęp 10.09.2014).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ K. Skubiszewski, *op. cit.*, s. 35.

³⁰ H. L. Stimson, Memorandum by the Secretary of War (Stimson), Washington, 9 September 1944, FRUS, *Conference at Quebec, 1944* <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1944> (dostęp 10.09.2014).

rozszerzeniu aż po Dolny Śląsk nabytków polskich kosztem Niemiec, ale pod warunkiem zachowania przejrzystości granic politycznych, umożliwiających międzynarodową współpracę gospodarczą na zasadzie „otwartych drzwi”³¹. Przeszkodą okazał się narastający spór mocarstw anglosaskich ze Związkiem Radzieckim o wpływy w Europie Środkowo-Wschodniej. To właśnie z tego powodu ambasador amerykański w Moskwie Averell Harriman wyraził w grudniu 1944 r. „pewne zaniepokojenie rozszerzającą się koncepcją rządu radzieckiego w sprawie zachodniej granicy Polski”³². Chodziło mu o grudniową propozycję ZSRR ustalenia granicy polsko-niemieckiej na Nysie Łużyckiej.

Rozmowy przywódców USA, Wielkiej Brytanii i ZSRR w Jalcie w lutym 1945 r. dotyczące ziem poniemieckich przeznaczonych dla Polski odbywały się już w innej atmosferze międzynarodowej, związanej z powstaniem kontrolowanego przez Moskwę Rządu Tymczasowego w Warszawie³³. W tej sytuacji Stalin na Krymie wysunął postulat wytyczenia zachodniej granicy Polski na linii Odry i Nysy Łużyckiej, z uwzględnieniem całości Śląska w granicach nowego państwa polskiego. Oba mocarstwa anglosaskie, pomimo zgłaszanych zastrzeżeń, nie sprzeciwiły się kategorycznie radzieckiej propozycji, uznając problem polskiej granicy zachodniej za ważny czynnik wpływu na tryb powoływania nowego rządu w Warszawie³⁴. Ponieważ Roosevelt zasadniczo sprzeciwił się wówczas trwałemu podziałowi Niemiec, uwaga mocarstw skupiła się na kwestii polskiej, która rzutowała na możliwości przyszłej współpracy Wielkiej Trójki. Amerykański prezydent zamierzał potraktować rozwiązanie jałtańskie w sprawie Polski jako wprowadzenie do koncepcji regionów, która w przeciwieństwie do zamkniętych „sfer wpływów”, miała wyeliminować sztuczne bariery i granice powstrzymujące ewolucję Europy w kierunku demokratyzacji i ekspansji handlu³⁵. Oczywiście wizja ta, odpowiadająca interesom USA, została przekreślona przez późniejszy podział kontynentu europejskiego. Ukazuje ona jednak zagadnienie projektowanego przez Waszyngton umiędzynarodowienia śląskiego pogranicza w kontekście amerykańskich zamierzeń przebudowy porządku politycznego w Europie³⁶.

Pokonanie Niemiec hitlerowskich, a następnie uznanie przez USA i Wielką Brytanię nowego Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w Polsce w lipcu 1945 r. uczyniło problem Śląska i granicy polsko-niemieckiej przedmiotem międzynarodowych nego-

³¹ M. K. Kamiński, *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, 1945-1948*, Warszawa 1991, s. 17-19

³² A. Harriman, The Ambassador to the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, 19 December 1944, FRUS, *The British Commonwealth and Europe 1944*, <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1944v03> (dostęp 10.09.2014).

³³ Szerzej o reakcji USA na powstanie Rządu Tymczasowego i przygotowaniach mocarstw anglosaskich do konferencji w Jalcie pisze L. Zyblikiewicz, *Polityka Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii wobec Polski, 1944-1949*, Warszawa 1984, s. 81-89.

³⁴ T. Marczak, *op. cit.*, s. 73-77.

³⁵ L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 107-108.

³⁶ Na temat zastosowania przez USA Deklaracji o Wyzwolonej Europie w formie potencjalnego narzędzia wpływów amerykańskich w Polsce F. J. Harbutt, *op. cit.*, s. 422-426.

cji toczących się na tle narastającego sporu na linii Wschód-Zachód³⁷. Jej pierwszą odsłoną była konferencja w Poczdamie, która jednak została poprzedzona faktycznym przejściem całego obszaru Śląska przez polską administrację³⁸. Sytuacja ta wywołała poważny niepokój Departamentu Stanu, który w raporcie z początku lipca 1945 r. wskazywał, że przesunięcie granicy polsko-niemieckiej po Nysę Łużycką uzależniłoby Polskę od ZSRR oraz rozszerzyłoby wpływy Moskwy zbyt daleko na zachód³⁹. Należy podkreślić, że nowy prezydent USA Harry S. Truman podczas konferencji poczdamskiej nie był zasadniczo przeciwny objęciu ziem poniemieckich przez polską administrację, ale wskazywał na nielegalność tej decyzji. Jego zdaniem, oznaczała ona w praktyce bezprawne utworzenie polskiej strefy okupacyjnej w Niemczech bez uzgodnienia z rządami Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii⁴⁰. Z tego powodu wraz z brytyjskim premierem Churchillem nalegał na ustalenie na spornych terytoriach tymczasowego zarządu polskiego lub uzgodnionej przez trzy mocarstwa strefy okupacyjnej.

U podstaw stanowiska Stanów Zjednoczonych w sprawie Odry i Nysy Łużyckiej znajdował się problem międzynarodowego znaczenia gospodarczego Śląska związanego z zapotrzebowaniem państw europejskich na dostawy śląskiego węgla i żywności⁴¹. Do tej kwestii nawiązał Truman podczas sesji plenarnej w Poczdamie 21 lipca, mówiąc o bliskim powiązaniu sprawy granicy z reparacjami, ponieważ śląskie kopalnie uznawane były za obszar okupowany, przeznaczony do międzynarodowej eksploatacji⁴². Podobny pogląd wyrażał Churchill, wskazując na potrzebę utrzymania powojennej gospodarki niemieckiej przez mocarstwa sprzymierzone i w tym celu zaproponował ustanowienie statusu okupacji polsko-radzieckiej na obszarze między Odrą i Nysą Łużycką⁴³. Jedynym regionem poniemieckiego Śląska, który Waszyngton był gotowy przeznaczyć Polsce, była dawna rejencja opolska, która pozostawała „blisko powiązana z ciężkim przemysłem Polski południowo-zachodniej”⁴⁴. Dyplomacja amerykańska chciała zatem ograniczyć do minimum wszelkie polskie nabytki terytorialne na zachodzie. Z tego powodu Departament Stanu kategorycznie sprzeciwiał się przesunięciu granicy polsko-niemieckiej na linię Odry i Nysy Łużyckiej, dopuszczając przebieg linii granicznej najdalej wzdłuż Odry⁴⁵. Uzasadnieniem była konieczność uniknięcia niemieckiej „irredenty i przesiedleń ludności”.

Z dokumentów konferencyjnych wynika jednoznacznie, że USA wraz z Wielką Brytanią wyrażały szczególnie stanowcze zastrzeżenia do konkretnego terytorium

³⁷ W tym czasie ranga sprawy polskiej uległa obniżeniu na rzecz problemu niemieckiego i ogólnego uregulowania porządku w Europie; M. K. Kamiński, *op. cit.*, s. 63-64.

³⁸ T. Marczak, *op. cit.*, s. 78-85.

³⁹ D. J. Allen, *op. cit.*, s. 22.

⁴⁰ T. Marczak, *op. cit.*, s. 93.

⁴¹ G. Lundestad, *The American Non-Policy Towards Eastern Europe 1943-1947*, Tromsø-Oslo-Bergen, 1978, s. 212-213.

⁴² D. J. Allen, *op. cit.*, s. 24.

⁴³ T. Marczak, *op. cit.*, s. 96.

⁴⁴ *German Upper Silesia*, 30 June 1945, Harry S. Truman Papers, Berlin Conference File, John F. Kennedy Institute, Berlin.

⁴⁵ *Suggested U.S. Policy Regarding Poland*, 6 July 1945, *Ibidem*.

„pomiędzy Odrą i dolną Nysą [Łużycką]”⁴⁶, względnie między Nysą Kłodzką i Łużycką, obejmującego znaczną część Dolnego Śląska. Zalecano pozostawienie tego obszaru w granicach Niemiec nie tylko ze względu na argumenty etniczne i historyczne, ale także w obawie przed „stworzeniem ogromnych problemów ekonomicznych i ludnościowych dla Niemiec”. Chociaż przyznawano, że linia Odry i Nysy Łużyckiej z Wrocławiem i Legnicą zapewniłaby Polsce optymalne możliwości obronne oraz umożliwiła bliższą komunikację z Czechosłowacją i Bałtykiem, to granica w tym kształcie „stałaby się w najbliższych latach najpoważniejszym zagrożeniem dla bezpieczeństwa w Europie”⁴⁷.

Nie ulegało wątpliwości, że Stany Zjednoczone oczekiwały pewnej formy gwarancji, że Śląsk pozostanie związany z systemem międzynarodowej wymiany handlowej, służącej m.in. powojennej odbudowie Europy. Zgodnie z przewidywaniami delegacji amerykańskiej, Stalin zdecydowanie nalegał na przyjęcie projektu linii Nysy Łużyckiej jako granicy polsko-niemieckiej odpowiadającej interesom ZSRR⁴⁸. Jednak zadanie przekonania Trumana oraz sekretarza stanu Jamesa Byrnesa do tego postulatów spadło na przybyłą do Poczdamu delegację polskiego rządu z prezydentem Bolesławem Bierutem, premierem Edwardem Osóbką-Morawskim oraz wicepremierem Stanisławem Mikołajczykiem⁴⁹. Amerykanie odnotowali zwłaszcza polskie argumenty strategiczne, demograficzne i gospodarcze, jak bezpieczeństwo, modernizacja oraz urbanizacja Polski, a także wykorzystanie dorzecza Odry do transportu surowców ze Śląska do portu w Szczecinie⁵⁰. Postulaty USA zostały przedstawione stronie polskiej 26 lipca przez Averella Harrimana, amerykańskiego ambasadora w Moskwie, który zwrócił uwagę, że „tereny, do których Polska zgłasza swoje pretensje były bazą żywnościową dla reszty ludności niemieckiej”, a także „źródłem węgla, cynku itp. surowców”⁵¹. Dlatego, jeśli Polska chciała przekonać mocarstwa anglosaskie do własnych żądań wobec Śląska to „musi ona eksportować surowce, jak węgiel, cynk itp. na potrzeby innych krajów”. Administracja polska na ponemieckim Śląsku była zatem, jego zdaniem, dopuszczalna, a nawet konieczna pod warunkiem, że przysłużyłaby się procesowi odbudowy gospodarczej Europy⁵².

⁴⁶ *Territory between the Oder and Lower Neisse Rivers*, 30 June 1945, *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Na posiedzeniu plenarnym 21 lipca Stalin dał do zrozumienia, że wprowadzając tymczasową administrację polską na ziemiach ponemieckich dostosował się do postulatów mocarstw anglosaskich, przez co ich status pozostawał otwarty; K. Skubiszewski, *op. cit.*, s. 58.

⁴⁹ T. Marczak, *op. cit.*, s. 100-109.

⁵⁰ *Summary of the Views Expressed by the Polish Delegation to the Meeting of Foreign Ministers, July 24 1945, on the subject of Poland's Western Frontiers*, Harry S. Truman Papers, Berlin Conference File, John F. Kennedy Institute, Berlin.

⁵¹ *Notatka delegacji polskiej z rozmowy z amb. Harrimanem, 1945, lipiec 26, Babelsberg [w:] W stronę Odry i Bałtyku. Wybór źródeł (1795-1950)*, pod red. W. Wrzesińskiego. Tom IV, *Od Poczdamu do Zgorzelca (1945-1950)*, wybór i oprac. T. Marczak, Wrocław 1991, s. 36-38.

⁵² Zapowiedź wzrostu poziomu eksportu śląskiego węgla do zachodniej Europy złożył minister przemysłu Hilary Minc na spotkaniu z Averellem Harrimanem i Williamem Claytonem w dniu 28 lipca; L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 190-191.

Złożona 30 lipca w Poczdamie propozycja Byrnesa o uznaniu „administracji państwa polskiego” na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej do czasu uregulowania granicy polsko-niemieckiej na przyszłej konferencji pokojowej⁵³ była rozwiązaniem kompromisowym, ale zarazem w pełni zgodnym z wcześniejszymi założeniami polityki Waszyngtonu w sprawie Śląska. Wychodziło ono bowiem naprzeciw zapowiedziom polskiego memorandum z 28 lipca, w myśl którego „kopalnie i fabryki śląskie (...) w posiadaniu Polski staną się silnym łącznikiem współpracy gospodarczej narodu polskiego z zachodnimi anglosaskimi wielkimi demokracjami”⁵⁴. Tereny poniemieckie miały tym samym zostać „wciągnięte” w życie gospodarcze Europy. Prezydent Truman, zgodnie z tradycją polityki amerykańskiej, nie chciał wyznaczać barier dla międzynarodowej współpracy, dlatego rozdzielił kwestię uregulowania granicy polsko-niemieckiej od bieżącego zagospodarowania i administrowania przez Polskę poniemieckim terytorium⁵⁵. Była to formuła pośrednia między utworzeniem polskiej strefy okupacyjnej w Niemczech a wytyczeniem granicy, co otwierało Waszyngtonowi drogę do wysuwania alternatywnych projektów umiędzynarodowienia Śląska.

W doniesieniach prasowych z USA w 1946 r. poprzedzających przemówienie sekretarza stanu Byrnesa w Stuttgarcie dostrzegalna była nuta oczekiwania na przełom w kwestii niemieckiej, w tym szczególnie w sprawach terytorialnych. Na konferencji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Paryżu w maju 1946 r., podczas której omawiano zagadnienie przyszłości Niemiec, został zgłoszony wniosek brytyjskiego ministra Bevina o umiędzynarodowienie przemysłu śląskiego według zasad, jakie miały obejmować specjalny status okręgu Saary i Zagłębia Ruhry⁵⁶. Do rządów uczestniczących w paryskiej konferencji docierać miały również wiadomości z Polski na temat rzekomego planu przywrócenia kształtu granicy polsko-niemieckiej z 1939 r.⁵⁷ Oznaczałoby to, że „region Śląska powróciłby do Niemiec”, a Polska otrzymałaby od ZSRR nową „rekompensatę” w postaci Galicji.

W wielokrotnie już analizowanym przez historyków przemówieniu Byrnesa z 6 września 1946 r. nie padły jednak żadne konkretne propozycje dotyczące Śląska czy granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej⁵⁸. Sekretarz stanu zwrócił natomiast uwagę na doraźną formę polskiej administracji na Śląsku, ponieważ Stany Zjednoczone „nie wyraziły zgody na cesję żadnego konkretnego terytorium”, choć zarazem zgodziły

⁵³ *Western Frontier of Poland, U.S. Proposal*, 30 July 1945, Harry S. Truman Papers, Berlin Conference File, John F. Kennedy Institute, Berlin.

⁵⁴ *Memorandum delegacji polskiej na konferencję poczdamską*, 1945, lipiec 28, Poczdam, [w:] *W stronę Odry i Bałtyku...*, s. 38-40.

⁵⁵ Sekretarz stanu uzależnił zgodę w sprawie granicy od przyjęcia przez ZSRR zasady poboru przez mocarstwa okupacyjne reparacji z własnych stref w Niemczech; D. J. Allen, *op. cit.*, s. 27-29.

⁵⁶ *Bevin Bid for Role in Silesia is Seen*, “The New York Times”, 19 May 1946, Roosevelt Study Center.

⁵⁷ H. Callender, *Byrnes is Expected to Make 'Important' Talk in Germany*, “The New York Times”, 3 September 1946, Roosevelt Study Center.

⁵⁸ L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 270-272.

się „wspierać rewizję tych granic na korzyść Polski”⁵⁹. Typowym już uzasadnieniem stanowiska dyplomacji amerykańskiej było powołanie się Byrnesa na zasadę „rekompensaty” terytorialnej dla Polski w zamian za ziemie utracone na wschód od linii Curzona⁶⁰. Waszyngton pozostawiał sobie tym samym przywilej formalnego nieuznawania zasięgu polskich nabytków na zachodzie. Należy jednak podkreślić, że powodem jego wypowiedzi o sprawach terytorialnych była przede wszystkim potrzeba reorganizacji stosunków gospodarczych w Europie. Zasadniczym przedmiotem krytyki sekretarza stanu nie był bowiem przebieg granicy polsko-niemieckiej wzdłuż Odry i Nisy Łużyckiej, ale postępujący proces tworzenia granic w postaci nieprzenikalnych barier ograniczających wymianę handlową w Europie Środkowej. Świadczyły o tym jego uwagi o potrzebie zniesienia granic pomiędzy strefami okupacyjnymi w Niemczech, czemu powinna towarzyszyć „wolna wymiana towarów, osób i idei”⁶¹. Choć nie wymienił w tym miejscu Śląska, można wywnioskować, że jego stanowisko w kwestii ziem poniemieckich wiązało się właśnie z groźbą odizolowania od siebie poszczególnych obszarów Niemiec i Europy.

Wystąpienie amerykańskiego sekretarza stanu nie było więc jedynie elementem rywalizacji z ZSRR o wpływy w Niemczech, bowiem z jego treści wynikało oczekiwanie wzajemności w rozwiązaniu zagadnień terytorialnych i ekonomicznych Europy. Byrnes zapewnił, że Niemcy nie utracą przemysłowego Zagłębia Ruhry w przeszwiadczeniu, że rząd radziecki odpowie gotowością do analogicznego kompromisu w sprawie Śląska. Tego zdania był również dziennikarz Harold Callender, który na łamach „The New York Times” ubolewał nad nieustępliwym stanowiskiem ministra Mołotowa w sprawie Odry i Nisy Łużyckiej⁶². Radziecki brak elastyczności w tej kwestii oznaczał – jego zdaniem – „zacieśnienie żelaznej kurtyny nad szerszym obszarem Europy”, a w konsekwencji „silniejszy opór wobec zachodniej doktryny otwartych drzwi dla handlu”.

Chociaż przemówienie Byrnesa w Stuttgarcie w zasadzie powielало wykładnię postanowień poczdamskich, to zarazem wyrażało wolę USA podjęcia dyskusji nad międzynarodową rolą Śląska i statusem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Biuro Koordynacji Wywiadowczej przy Departamencie Stanu, w swoim opracowaniu z października 1946 r., zwróciło uwagę na nieścisłość sformułowania deklaracji poczdamskiej, która „nie określiła, jakie konkretnie terytoria powinny ostatecznie przypaść Polsce”⁶³. Utrzymywano tym samym założenie, formalnie zgodne z postanowieniami

⁵⁹ J. F. Byrnes, *Text of Secretary Byrnes' Speech on U.S. Policy in Germany*, „The New York Times”, 7 September 1946, Roosevelt Study Center.

⁶⁰ Wprawdzie granica polsko-radziecka została ustalona podczas konferencji teherańskiej w 1943 r. bez konsultacji z legalnym rządem polskim, jednak Byrnes nadawał linii Curzona znamiona pełnej prawomocności, jako „rezultatu porozumienia z Jałty”.

⁶¹ J. F. Byrnes, *Text of Secretary Byrnes' Speech...*

⁶² H. Callender, *Paris Sees Shift in Russian Plans*, „The New York Times”, 22 September 1946, Roosevelt Study Center.

⁶³ *Problems of the German Territorial Settlement*, Department of State, Intelligence Memorandum, 23 October 1946, OSS State Department Reports Europe, 1945-1961, Roosevelt Study Center.

z Poczdamu, o ostatecznym uregulowaniu kształtu zachodniej granicy Polski na przyszłej konferencji pokojowej z Niemcami. Stąd w odniesieniu do ziem położonych na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej dyplomacja amerykańska posługiwała się terminem „polska administracja”, co miało wyrażać tymczasowy status tych terytoriów⁶⁴. Ponadto Departament Stanu niemal zupełnie ignorował polskie argumenty polityczne i historyczne wobec Śląska, uznając ten obszar jedynie za element „rekompensaty terytorialnej” w zamian za utratę na rzecz ZSRR polskich ziem na wschód od linii Curzona. Polsce zarzucono niewłaściwą interpretację zarówno deklaracji poczdamskiej, jak również decyzji podjętych w Teheranie w 1943 r., co doprowadziło do „uznania [przez Polskę] administracji na byłych terytoriach niemieckich za część Polski” z konsekwencjami w postaci wysiedleń ludności niemieckiej⁶⁵.

W ten sposób Departament Stanu zamierzał dokonać nie tyle rewizji granicy polsko-niemieckiej na korzyść Niemiec, co miało zapewnić, zgodnie z prawem międzynarodowym, dostęp państw europejskich do zasobów ekonomicznych Górnego i Dolnego Śląska. Śląsk Górny stanowił ośrodek przemysłu wydobywczego, natomiast Dolny był bogatym obszarem rolniczym z ważnymi szlakami transportowymi⁶⁶. Stanowisko dyplomacji amerykańskiej podkreślające tymczasowy status obszarów na wschód od Nysy Łużyckiej, jako „administracji polskiej”, podyktowane było właśnie zamiarem utrzymania ich związków z gospodarką zachodnioeuropejską.

Powyższy pogląd USA na problem Śląska został potwierdzony w kolejnym opracowaniu biura wywiadowczego Departamentu Stanu o wymownym tytule *Polska strefa administracji w Niemczech* z początku stycznia 1947 r.⁶⁷ Zasadnicza teza dokumentu zakładała, że rolą deklaracji poczdamskiej było tylko „wycięcie obszaru na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej z radzieckiej strefy okupacyjnej i przekazanie go polskiej administracji”. Mimo to wskazano na duże sukcesy władz polskich w zagospodarowaniu terenów poniemieckich, w tym zwłaszcza uruchomienie większości kopalń oraz wzrost poziomu produkcji rolnej. Wysoki poziom zaangażowania rządu polskiego w zintegrowanie Śląska z resztą Polski, poparcie dla tych działań ze strony ludności i organizacji politycznych wraz z legalną opozycją PSL, uświadamiały dyplomacji amerykańskiej nieodwracalność nowego kształtu terytorialnego państwa polskiego⁶⁸. Jednocześnie zwracano uwagę, że procesy te nie będą mogły się dokonać bez współpracy międzynarodowej Polski w zakresie odbudowy infrastruktury i importu niezbędnych produktów i technologii.

W tej sytuacji problem statusu Śląska i rewizji granicy polsko-niemieckiej stał się przedmiotem działań dyplomacji USA podczas konferencji Rady Ministrów Spraw

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Wśród wyróżnionych cech obu części Śląska podawano sprawny system transportowy łączący region niemal ze wszystkimi częściami Europy, rolę komunikacyjną Odry oraz jej naturalny związek z portem szczecińskim; *Ibidem*.

⁶⁷ *The Polish Zone of Administration in Germany*, Department of State, Intelligence Research Report, 7 January 1947, OSS State Department Reports Europe, 1945-1961, Roosevelt Study Center.

⁶⁸ *Ibidem*.

Zagranicznych w Moskwie w kwietniu 1947 r. Wprawdzie punktem wyjścia do dyskusji na temat granic pozostawał problem niemiecki, status Zagłębia Ruhry oraz kwestie reparacji⁶⁹, jednak Stany Zjednoczone zwróciły uwagę na centralne dla Europy znaczenie ziem poniemieckich, przekazanych administracji polskiej. Nowy sekretarz stanu USA George Marshall w wystąpieniu 9 kwietnia powtórzył zatem pogląd Waszyngtonu, że zagadnienie terytorium Polski wiązało się jedynie z „rekompensatą” za ziemię na wschód od linii Curzona, stąd należało dopiero określić „jak i gdzie wytyczyć ostateczną linię dla uniknięcia niepotrzebnych i niesprawiedliwych problemów gospodarczych i dla ograniczenia niemieckich dążeń irredentystycznych”⁷⁰. Jednakże w dalszej części swojego wywodu przedstawił znacznie szerszy zakres kwestii terytorialnej związanej ze Śląskiem, która obejmowała interesy „Europy jako całości”. Uznając zatem pełne prawo Polski do otrzymania „adekwatnych” zasobów gospodarczych, wskazał jednocześnie konieczność zachowania związków ekonomicznych pomiędzy Niemcami, Europą Zachodnią i obszarami znajdującymi się pod „tymczasową kontrolą polską”⁷¹. Innymi słowy, Europa nie mogła zostać odcięta od rolniczych i przemysłowych regionów wchodzących do niedawna w skład Rzeszy, ponieważ utraciłaby tym samym możliwości sprawnej odbudowy ze zniszczeń wojennych. Brak warunków do odbudowy Europy oznaczał z kolei barierę dla amerykańskiego handlu zagranicznego oraz zamknięcie poszukiwanych przez USA rynków zbytu. Marshall wezwał zatem pozostałe mocarstwa do rozważenia „jaki rodzaj granicy chcemy ustanowić” z podkreśleniem, że „nie powinna ona tworzyć ciągłego problemu politycznego, ani stanowić przeszkody dla normalnego i zdrowego przepływu handlu oraz wymiany, a także kontaktów międzyludzkich”⁷². Zamiast więc budować „nieprzenikalne bariery” dla rozwoju Europy, zdaniem sekretarza stanu, należało przyjąć zasadę, że „na przekazanym terytorium [poniemieckim] zarządzanie określonymi zasobami ekonomicznymi powinno uwzględniać potrzeby państw zależnych od tych zasobów”.

Przechodząc do konkretnych propozycji terytorialnych, Marshall przyznał Polsce pełne prawo do posiadania południowej części Prus Wschodnich, ale wyraził zastrzeżenia wobec pozostałych obszarów, w tym szczególnie Śląska⁷³. Nie kwestionował przynależności całego Górnego Śląska do państwa polskiego, jednak proponował „rozwiązania zapewniające dostępność węgla i innych bogactw dla podtrzymania europejskiej gospodarki”⁷⁴. Natomiast Dolny Śląsk pozostawał w jego ujęciu obszarem dyskusyjnym, który powinien zostać objęty odpowiedzialnością Specjalnej Komisji Granicznej działającej z upoważnienia Rady Ministrów Spraw Zagranicznych, ma-

⁶⁹ For the President and Acheson from Marshall, Moscow, 18 March 1947, Harry S. Truman Office Files, 1945-1953, Subject File, Roosevelt Study Center.

⁷⁰ G. Marshall, *Polish-German Frontier, Questions Relating to Germany*, Statement by U.S. Delegation, 9 April 1947, Moscow CFM, Harry S. Truman Office Files, 1945-1953, Subject File, Roosevelt Study Center.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ D. J. Allen, *op.cit.*, s. 77.

⁷⁴ G. Marshall, *Polish-German Frontier...*

jącej w składzie (oprócz członków Rady) również przedstawiciela Polski. Zadaniem Komisji miała być rewizja granicy polsko-niemieckiej zapewniająca Polsce „sprawiedliwą rekompensatę” oraz wprowadzenie rozwiązań zapewniających wykorzystanie surowców oraz przemysłu ciężkiego dla potrzeb Europy⁷⁵.

Przemówienie Marshalla na temat granicy polsko-niemieckiej należało do najważniejszych oficjalnych deklaracji politycznych formułujących amerykański pogląd na europejskie problemy terytorialne po 1945 r. Zawierało bowiem w sobie znamienne dla dyplomacji amerykańskiej przekonanie, że rozwiązania graniczne powinny prowadzić do większej współzależności państw i narodów europejskich na gruncie gospodarczym, co miało zagwarantować przyszły pokój w Europie⁷⁶. Postawienie przez sekretarza stanu w Moskwie problemu Śląska i ziem poniemieckich jako zagadnienia ogólnoeuropejskiego dotyczyło bowiem długofalowej kwestii stosunków Wschód-Zachód, jak również przyszłych relacji polsko-niemieckich. Z tego też powodu stanowisko USA musiało wywołać gorącą dyskusję wśród uczestników konferencji oraz sprowokować gwałtowny sprzeciw Polski i ZSRR. W polskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych słusznie zarzucono wówczas Marshallowi niekonsekwencję w powoływaniu się na rozwój gospodarczy Europy przy jednoczesnym dążeniu do podziału Śląska i dorzecza Odry⁷⁷. Z drugiej strony, koncentracja polskiej dyplomacji na problemie niemieckim nie pozwalała jej dostrzec szerszych intencji USA wobec organizacji terytorialnej Europy, związanych w przygotowywanym programem odbudowy gospodarczej kontynentu⁷⁸.

Również radziecki minister spraw zagranicznych Wiaczesław Mołotow rozumiał kwestie graniczne w Europie zupełnie inaczej, niż jego amerykański odpowiednik. Odrzucił bowiem stosowane przez Marshalla pojęcie „rekompensaty terytorialnej” z obawy przed podjęciem dyskusji na temat przynależności Lwowa, powołując się instrumentalnie na polskie argumenty etniczne i historyczne dotyczące ziem zachodnich⁷⁹. Wykluczył możliwość zmiany granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej z uwagi na postanowienia Wielkiej Trójki oraz przeprowadzone przesiedlenia ludności niemieckiej i polskiej na tych terenach. Propozycja Marshalla została natomiast pozytywnie skomentowana przez brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Ernesta Bevena, który przyznał, że terytorium pomiędzy Nysą Kłodzką i Łużycką, obejmujące Dolny Śląsk „zostało przekazane polskiej administracji z bardzo poważnymi

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 299-300.

⁷⁷ *Fragmenty i omówienie opracowania pt. „Tezy min. Marshalla w sprawie granic zachodnich Rzeczypospolitej”, Warszawa, kwiecień, 1947 [w:] W stronę Odry i Bałtyku...*, s. 138-141.

⁷⁸ Prezydent Truman w lutym 1947 r. przedłożył Kongresowi wniosek o przekazanie amerykańskiej pomocy o wartości 350 mln dolarów dla Polski, Węgier, Austrii, Włoch, Grecji i Chin. Rozdział tej pomocy ograniczony został następnie przez misje weryfikujące indywidualne potrzeby państw europejskich. L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 307-308.

⁷⁹ W. Molotov, Council of Foreign Ministers, Moscow, *Basic Directives Including Questions of Boundaries, Questions of the Ruhr and Rhineland and Others*, 9 April 1947, Harry S. Truman Office Files, 1945-1953, Subject File, Roosevelt Study Center.

wątpliwościami”⁸⁰. Porównał przy tym Śląsk do okręgu Saary, wskazując na konieczność równoległego uregulowania przez Komisję Graniczną wszystkich niemieckich kwestii terytorialnych. Po tej wymianie opinii sekretarz stanu wdał się w polemikę z Mołotowem, w której bezskutecznie próbował przekonać tego ostatniego, że nie rozumiał anglojęzycznego brzmienia postanowień poczdamskich w sprawie polskiej granicy zachodniej⁸¹. Marshall uważał bowiem, że wszystkie strony wyraziły zgodę na tymczasową formę „administracji polskiej” na ziemiach ponemieckich. Rozmówcom nie udało się w tych warunkach osiągnąć kompromisu.

Wagę stanowiska Marshalla zwiększała zależność sprawy Śląska i granicy polsko-niemieckiej od amerykańskiego planu odbudowy Europy. George Kennan, kierujący wówczas Zespołem Planowania Politycznego w Departamencie Stanu, widział potrzebę przeorientowania gospodarek krajów wschodnioeuropejskich na jednoczesną współpracę z ZSRR i z państwami zachodnimi⁸². Intelktualny autor planu Marshalla dał tym samym do zrozumienia, że wyłącznie stopniowa integracja gospodarek państw europejskich poprzez wyeliminowanie istniejących barier gospodarczych, zapewni korzystny bilans handlowy i bezpieczeństwo USA. Z opracowania Geira Lundestada wynika, że naczelnym warunkiem udziału w sformułowanym przez Kennana w maju 1947 r. programie europejskiej odbudowy była rezygnacja państw uczestniczących z „wyłącznej orientacji swoich gospodarek”, co oznaczało udział czynników międzynarodowych w planowaniu gospodarczym krajów objętych planem Marshalla⁸³. Rząd polski, pomimo poważnego zainteresowania współpracą z USA, pod wpływem nacisków Moskwy i napięcia na linii Wschód-Zachód w lipcu 1947 r. zrezygnował z udziału w konferencji poświęconej odbudowie Europy⁸⁴. Na decyzję Polski niewątpliwie wpłynęła również postawa Departamentu Stanu, nadająca priorytet odbudowie Europy Zachodniej, podczas gdy państwa środkowoeuropejskie uważano za strukturalnie uzależnione od współpracy ekonomicznej z Zachodem bez względu na obecność pomocy amerykańskiej⁸⁵. Takie stanowisko potwierdził raport z misji amerykańskiego pułkownika R. L. Harrisona do Polski z lipca 1947 r., mówiący o zdolności polskiej gospodarki do samodzielnej produkcji i eksportu żywności oraz węgla do Europy Zachodniej bez potrzeby wsparcia finansowego ze strony USA⁸⁶.

Nieobecność Polski w amerykańskim planie odbudowy Europy nie przekreśliła możliwości umiędzynarodowienia Śląska i granicy polsko-niemieckiej zgodnie z założeniami USA. W opracowaniu przygotowanym przez Biura Badań Wywiadowczych

⁸⁰ E. Bevin, Council of Foreign Ministers, Moscow, *op. cit.*

⁸¹ G. Marshall, Council of Foreign Ministers, Moscow, *op. cit.*

⁸² L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 311-313.

⁸³ Według Lundestada dyplomacja amerykańska świadomie narzuciła „inkluzywne” warunki programu Marshalla, które miały skłonić państwa wschodnioeuropejskie i ZSRR do podporządkowania własnych planów gospodarczych interesom Europy lub do „wykluczenia się” ze współpracy z Zachodem; G. Lundestad, *op. cit.*, s. 401.

⁸⁴ M. K. Kamiński, *op. cit.*, s. 262-263.

⁸⁵ G. Lundestad, *op. cit.*, s. 408.

⁸⁶ M. K. Kamiński, *op. cit.*, s. 262.

Departamentu Stanu przed kolejną konferencją Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Londynie jesienią 1947 r. postanowiono podtrzymać propozycję przedłożoną przez Marshalla w Moskwie⁸⁷. Spodziewając się jednak opozycji ze strony ZSRR wobec projektu Komisji Granicznej, zapowiedziano „dokonanie konkretnych zmian granicznych” zapewniających Europie Zachodniej dostęp do śląskich zasobów gospodarczych. Miały one opierać się na „trzech alternatywnych modyfikacjach” przebiegu granicy przygotowanych przez Władze Wojskowe Stanów Zjednoczonych w Niemczech (OMGUS)⁸⁸. W odniesieniu do Śląska zakładano w pierwszej kolejności wariant ograniczenia nabytków polskich do Górnego Śląska wraz z dolnośląskimi powiatami namysłowskim, sycowskim i milickim⁸⁹. Drugie rozwiązanie mówiło wyłącznie o obszarze Górnego Śląska. Natomiast trzecie i zarazem wysuwające granicę polską najdalej na zachód obejmowało włączenie do Polski Dolnego Śląska na wschód od Odry przy założeniu podziału powiatów wrocławskiego, oławskiego i brzeskiego. Ponadto Górny Śląsk miał zostać poddany międzynarodowemu zarządowi, „aby wykorzystać jego zasoby surowców i potencjał przemysłowy dla odbudowy europejskiej gospodarki”, a władze tego zarządu „umożliwiłyby wykorzystanie na tym terenie doświadczonej siły roboczej i zarządu z Niemiec”⁹⁰. Podobnie, jak w swoich poprzednich propozycjach, Departament Stanu nie spodziewał się zgody ZSRR na rewizję postanowień terytorialnych z Poczdamu, ale wypełnienia ich „sprawiedliwą rekompensatą” dla Polski, uwzględniającą „optymalne wykorzystanie gospodarcze spornego obszaru oraz jego wartość dla polskiej i niemieckiej gospodarki”⁹¹. Amerykańska propozycja „kompromisowego” przeprowadzenia podziału Śląska pomiędzy przedwojenną granicą polsko-niemiecką a „obecną granicą administracji (linią Odry - Nysy Łużyckiej)” sprowadzała się do wyodrębnienia obszaru „polskiej administracji” z terytorium polskiego.

Tymczasem rozmowy Rady Ministrów w Londynie zdominował spór między mocarstwami zachodnimi a ZSRR w sprawie reparacji i planów politycznych wobec Niemiec⁹². W odniesieniu do spraw terytorialnych Marshall zdołał jedynie zasygnalizować poparcie USA dla ponowionej przez Bevina propozycji powołania komisji gra-

⁸⁷ *Territorial Questions in Germany: Background and Documentation*, Department of State, Office of Intelligence Research, 17 October 1947, OSS State Department Reports Europe, 1945-1961, Roosevelt Study Center.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, *Amerykańskie projekty rewizji...*, s. 75-76.

⁹⁰ *Kilka alternatywnych propozycji amerykańskich w sprawie granicy na Odrze i Nysie w latach 1946-1949*, [w:] K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, *Amerykańskie projekty rewizji...*, s. 81.

⁹¹ *Territorial Questions*, Department of State, 1947, OSS State Department Reports Europe, 1945-1961, Roosevelt Study Center.

⁹² Podczas posiedzenia Rady 12 grudnia 1947 r. Mołotow oskarżył mocarstwa zachodnie o zamiar połączenia swoich stref okupacyjnych w Niemczech i zażądał udziału ZSRR w czterostronnej kontroli nad Zagłębiem Ruhry, co doprowadziło do poważnego napięcia między stronami i uniemożliwiło osiągnięcie kompromisu w sprawie przyszłości Niemiec; From London to Secretary of State, Telegram, London, 12 December 1947, Harry S. Truman Office Files, 1945-1953, Subject File, Roosevelt Study Center.

nicznej. Wyraził przy tym sprzeciw wobec stanowiska Mołotowa twierdząc, że problem zachodniej granicy Polski nie został wcale zamknięty, ale wymagał rozwiązania na szczycie konferencji pokojowej, które powinno „stanowić wkład w gospodarczą i polityczną stabilność Europy”⁹³. Konferencja nie przyniosła jednak w tej sprawie żadnego rozstrzygnięcia, co pogłębiło podział kontynentu europejskiego. Plany USA dotyczące roli Śląska w Europie okazywały się formą amerykańskiego nacisku na Moskwę, który tylko umacniał dominację radziecką w Polsce i nadawał granicy polsko-niemieckiej pozycję zakładnika polityki ZSRR wobec Niemiec.

Znaczenie Odry i Nysy Łużyckiej w polityce zagranicznej USA uległo zmianie na skutek utrwalającego się podziału Niemiec i całej Europy oraz rozpoczęcia w czerwcu 1948 r. blokady Berlina przez okupacyjne władze radzieckie⁹⁴. Wywiad amerykański w opracowaniu z września 1948 r. przewidywał, że zachowanie przez mocarstwa zachodnie kontroli nad zachodnimi sektorami Berlina skłoni Moskwę do powołania komunistycznego rządu wschodnioniemieckiego⁹⁵. W opinii CIA porozumienie radziecko-wschodnioniemieckie stworzyłoby z kolei warunki do rewizji granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej kosztem Polski, ponieważ ZSRR byłby gotowy wspierać „niemieckie nadzieje na zwrot ziem przekazanych Polsce”⁹⁶. Podejrzenia amerykańskie w tym względzie znajdowały także wyraz w doniesieniach prasowych, które poprzedzały kolejną konferencję Rady Ministrów Spraw Zagranicznych wiosną 1949 r. W artykule Sydney’a Grusona pojawiła się informacja, jakoby radziecki minister spraw zagranicznych Andriej Wyszyński zaproponował w styczniu 1949 r. Polsce, Niemcom i Czechosłowacji wymianę spornych obszarów w celu uregulowania wszystkich kwestii granicznych⁹⁷. Wyszyński miał wysunąć propozycję przekazania przez Polskę „bogatego zagłębia przemysłowego na Dolnym Śląsku” przyszłemu komunistycznemu Niemcom w zamian za przyłączenie do Polski okręgu przemysłowego Śląska Cieszyńskiego, będącego przedmiotem wieloletniego sporu z Czechosłowacją. Ponadto w ramach ochrony interesów strony czechosłowackiej, pod kontrolę Pragi zostałyby przekazana „cała enklawa wokół Kłodzka”⁹⁸. Choć Gruson zastrzegł, że dyplomaci z USA i Wielkiej Brytanii odnosili się do tych informacji „z wielką rezerwą”, to jednak uważali za wiarygodną tezę, że Związek Radziecki odczuwał negatywne skutki blokady handlowej Zachodu wobec radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech, wprowadzonej w odpowiedzi na działania Moskwy w Berlinie. Wzbudzało to podejrzenia dyplomacji amerykańskiej, że Dolny Śląsk

⁹³ G. Marshall, cyt. za: From London to Secretary of State, Telegram, London, 27 November 1947, Harry S. Truman Office Files, 1945-1953, Subject File, Roosevelt Study Center.

⁹⁴ K. Skubiszewski, *op.cit.*, s. 507-509.

⁹⁵ *Consequences of a Breakdown in Four-Power Negotiations on Germany*, Central Intelligence Agency, 28 September 1948, Declassified Documents Reference System, Roosevelt Study Center.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ S. Gruson, *East Land Return to Germans Hinted*, “The New York Times”, 16 April 1949, Roosevelt Study Center.

⁹⁸ *Ibidem*.

lub inne tereny poniemieckie mogły stać się w przyszłości częścią komunistycznych Niemiec.

Waszyngton miał zarazem świadomość, że podjęcie kwestii Odry i Nysy Łużyckiej oraz statusu Śląska wymagało porozumienia z ZSRR, co czyniło sprawę granicy polsko-niemieckiej przedmiotem uwagi kolejnej konferencji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Paryżu w maju 1949 r. W opracowaniu przygotowawczym Departamentu Stanu zasugerowano zatem delegacji amerykańskiej „ponowienie stanowiska o nieuznawaniu trwałości wschodniej [niemieckiej] granicy administracji”⁹⁹. Proponowane przez USA komisje graniczne miały zająć się zwłaszcza problemem wschodniej granicy Niemiec z uwzględnieniem „terytorium znajdującego się pod tymczasową administracją rządu polskiego”¹⁰⁰. Dyplomacja amerykańska nadal bowiem powoływała się na formalny wymóg niezawierania porozumień terytorialnych przed zawarciem traktatu pokojowego¹⁰¹. W kontekście stosunków z ZSRR interesujący wydaje się przedstawiony przez Departament Stanu pomysł zaproponowania Moskwie wymiany Prus Wschodnich w zamian za Śląsk. Miałyby ona polegać na „wyrzeczeniu się przez Związek Radziecki własnych roszczeń” wobec północnej części Prus Wschodnich na rzecz Polski w formie „rekompensaty za przekształcenia wzdłuż zachodniej granicy Polski”¹⁰². W opinii Waszyngtonu rozwiązanie powyższe miałyby sens wyłącznie pod warunkiem osiągnięcia porozumienia dotyczącego zjednoczonych Niemiec, zatem pozostawało zupełnie bezcelowe w warunkach ich podziału. Z drugiej strony, niewielkie były szanse na kompromis ze Stalinem na przedstawionych przez USA warunkach, ponieważ prowadziłby on do wyrównywania polskich strat terytorialnych kosztem terytoriów przyznanych już ZSRR na konferencji poczdamskiej¹⁰³, a potwierdzonych w 1947 r.

Nieuznawanie przez USA wraz z Wielką Brytanią legalności granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej stało się elementem rywalizacji Wschód-Zachód, ale pozostało ważną składową europejskiej polityki Waszyngtonu. W opinii CIA wyrażonej w listopadzie 1949 r., powstanie dwóch państw niemieckich mogło bowiem przybliżyć szanse na przekształcenia graniczne kosztem Polski¹⁰⁴. Według tej oceny, Stalin go-

⁹⁹ *The Position of the United States with Respect to Germany Preparatory to the Sixth Session of the Council of Foreign Ministers*, Memorandum for the National Security Council, 16 May 1949, Declassified Documents Reference System, Roosevelt Study Center.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ Porównując kwestię wschodnich granic Niemiec i Śląska ze statusem okręgu Saary należy zwrócić uwagę na poparcie Departamentu Stanu dla koncepcji „europeizacji” i związania Saary z projektem francusko-niemieckiej współpracy gospodarczej w ramach Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali po 1950 r.; D. Acheson, *The Secretary of State to the Embassy in the United Kingdom*, Washington, 21 June 1952, FRUS, 1952-1954, *Germany and Austria, Interest of the United States in the Status of the Saar*. <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS> (dostęp 02.04.2015).

¹⁰² *The Position of the United States with Respect to Germany*...

¹⁰³ K. Skubiszewski, *op. cit.*, s. 430.

¹⁰⁴ *Review of the World Situation*, Central Intelligence Agency, 16 November 1949 Declassified Documents Reference System, Roosevelt Study Center.

towy był „przekupić niemieckich nacjonalistów rewizją granicy na Odrze i Nysie na korzyść Niemiec”, ponieważ „okupowane przez Polskę terytoria” stanowiły dziesiątą część przedwojennego przemysłu niemieckiego. Wywiad amerykański uważał, że właśnie radziecki zamiar zawarcia terytorialnego porozumienia z NRD decydująco rzutował na zaostrzenie kontroli komunistycznej nad życiem publicznym w Polsce i Czechosłowacji w końcu lat 40.¹⁰⁵ Moskwa miała bowiem zapobiegać tym sposobem wszelkim „herezjom” i dążeniom narodowym państw satelickich w obliczu kompromisu z Niemcami. Chociaż pogląd amerykański został podważony przez późniejszy układ graniczny Polska-NRD podpisany w 1950 r. w Zgorzelcu¹⁰⁶, to jednak nie ulegało wątpliwości, że Moskwa zachowała kwestię graniczną na potrzeby własnych interesów w Niemczech.

Znamienne dla polityki amerykańskiej w latach 1945-1949 pozostawało ogólnoeuropejskie ujęcie problemu statusu Śląska i granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej w kontekście międzynarodowej współpracy gospodarczej i handlowej. Nie bez powodu w okolicznościach wspomnianej paryskiej konferencji w maju 1949 r. Stany Zjednoczone powróciły do kwestii roli ekonomicznej Śląska w Europie, rozpatrywanej przez Departament Stanu w poprzednich latach¹⁰⁷. Dyplomacja USA nie dążyła do rewizji przebiegu granicy polsko-niemieckiej, ale do zapewnienia jej większej przenikalności dla wymiany gospodarczej i docelowo także ideowej pomiędzy wschodnią i zachodnią częścią Europy. Z tego powodu w Waszyngtonie dyskutowano o możliwości rozwiązania problemu granicznego poprzez utworzenie polsko-niemieckiej unii celnej lub całkowitą integrację gospodarki niemieckiej i polskiej z zachodnioeuropejską¹⁰⁸. Powyższe plany miały niewielkie szanse powodzenia w warunkach zimnej wojny i głębokiego podziału politycznego Europy, dlatego pozostawały w sferze analiz teoretycznych. Należy zarazem pamiętać, że amerykańskie projekty integracyjne obejmujące Śląsk i granicę polsko-niemiecką podporządkowane były stałemu kierunkowi polityki gospodarczej USA po 1945 r. Amerykańskie programy międzynarodowej współpracy ekonomicznej wpłynęły równocześnie na rozwój Europy w kolejnych dziesięcioleciach.

Dr Krzysztof Siwek, Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski (ksiwek23@wp.pl)

Słowa kluczowe: Śląsk, Odra i Nysa Łużycka, dyplomacja międzynarodowa, Stany Zjednoczone, Europa, Niemcy

Keywords: Silesia, Oder-Neisse, international diplomacy, United States, Europe, Germany

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ T. Marczak, *op.cit.*, s. 552-560.

¹⁰⁷ *Kilka alternatywnych propozycji amerykańskich w sprawie granicy na Odrze i Nysie w latach 1946-1949*, [w:] K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, *Amerykańskie projekty rewizji granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej...*, s. 79.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

Abstract

The objective of the United States regarding internationalisation of Silesia and the Polish-German border established in 1945 was based on the needs of European economic reconstruction which included international access to Silesian coal and foodstuffs. Despite U.S. - U.S.S.R. tensions American diplomacy still emphasized the all-European dimension of the Silesian issue in particular during the Council of Foreign Ministers' sessions in Moscow and London in 1947. Accordingly, it was not the opposition to Poland's westward move which determined the U.S.'s critical attitude towards the Oder-Neisse question but the resolve to prevent isolation of Silesian industry behind the Iron Curtain. Nevertheless U.S. plans concerning Silesia were suspended because of the political division of Germany and Europe in 1949.